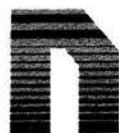

אל א'ת'חד מרוק

משה בן הראש

מש שנים אני יושב פה ואיני יודע איך לכתוב את סיפור חיי. חמש שנים אני מנסה למצוא היגיון לשמונים שנות חיי, אבל בחיי אדם אין היגיון. הכול היה יכול להיות אחרת, הייתי יכול למות בירושלים, להיות פוליטיקאי במדרד, או סוחר מצליח בוונצואלה. הייתי יכול להיות בפריז, נשוי לאשה מאוראן, הייתי יכול להיות בארצות הברית, מדבר אנגלית של מהגרים, הייתי יכול להיות בקנדה, בקוויבק, איש בנשוון, מדבר צרפתית של פריזאים בין הצרפתים הקנדים, הייתי יכול להיות... ובכל זאת איני יודע אפילו מה כן הייתי, האפשרויות היו רבות כל כך עד שהפתרון שנבחר היה רק הפתרון המאולץ.

פרקים מחיי, תמונות עוברות במוחי ללא שום היגיון, אמי היפה עומדת כאן מול עיני בבית שקנתי שוב לפני שבע שנים, כמעט בהיסח הדעת, חזרתי לביקור בבנשוון עשרים שנה אחרי שעזבתי, נכנסתי לבית הזה ברחוב קונסול מורפי 18, זה היה השם היחיד שאדע, יש לו שם אחר עכשיו, מהרקה אנואר, נכנסתי, הם קיבלו אותי יפה, זוג עשיר ווקן, אמרתי להם שאבי בנה את הבית הזה, אמרתי להם, ובכיתי, הם שאלו אם אני רוצה לקנות אותו, שאלה בלתי צפויה, בכלל לא ידעתי אם יתנו לי להיכנס לבית ופתאום אני יכול לקנות אותו, בחמישה עשר אלף דולר, ואמרתי מיד כן, נסעתי לטנג'יר, נכנסתי לאמריקן אקספרס, הוצאתי את הכסף והבית היה שוב שלי. הבית שבנה אבי, משה בן זמרה, בן מימון בן זמרה, שאת שמו אני נושא.

הייתי שוב הבעלים של ביתי. כמובן שלא ציפיתי ששנה מאוחר יותר אשתי, שהיתה צעירה ממני בעשרים שנה, תמות פתאום, היה כאילו ברור ומוסכם שאני אמות ראשון, מעין הסכם בין בעל מבוגר לאשתו הצעירה, וכשהיא מתה, היה לי פתאום ברור לגמרי שאבוא למות כאן, כמו אבי וכמו סבי, שאקבר במקום בו נולדתי, שאנשים ילכו יום אחד עלי במקום בו דרכתי, באתי לכאן והבאתי את זכרונותי, וזכרונות שאנשי בנשוון מנסים לשכוח, כל העולם מנסה לשכוח, את שמות הרחובות הישנים, החנרליסימו שהפך לרחוב חסן השני, רחוב מדרד שהפך לרחוב רבט, או לופה דה ווגה שהפך לרחוב אל איסטיקלל, אני שואל אותם שאלות בצרפתית או בספרדית, ולפעמים אפילו בערבית הקלוקלת שלי "מאן אל חנרליסימו", ומדי פעם זקן אחד עונה לי בספרדית, כיודע את סודי, הוא יודע את סודי אך אני לא יודע אותו, למות כאן, לא כמו הסבא של סבי שהלך דווקא למות בירושלים, למות כאן כמו כל אבות אבותי מאז גירוש ספרד, חמש מאות שנה, שמונים דורות, הם נולדו ונקברו כאן, כשיבוא המשיח רק אז שייקח אותי לירושלים, לא מבין מה עשיתי שם עשרים שנה, כל כך תמים חשבתי שיקבלו אותי בשמחה, אולי לא חשבתי אך אשתי דחפה, מכאן רק לישראל,

מבנשוון רק לירושלים, ומשפטים כאלה, לא לקנדה ולא למדרד, הגעתי לארץ מוכן בתמימותי להקים בית חרושת לצבצב אך הם ביקשו אלפי אישורים, כמובן כדי להגן על המונופול של חברת לימרוסול, אבל כל זה הרי אינו חשוב עכשיו, כל זה הוא פסיק, או כמובן כעסתי, כי על מה יש יותר לכעוס מאשר על מקום אותו חשבת לביתך, לארצך, למולדתך, שהם מקיאים אותך כאילו היית זר ואויב, ילדי אומרים שאני משוגע, מי בא לגור במרוקו בגיל שבעים וחמש, עוזב את ירושלים, אבל הייתי חייב, הנה האסטמה שהיתה לי כמעט נעלמה לגמרי, אני משתמש עדיין בוונטולין אבל רק פעם בשבוע, בירושלים זה היה אחרי הרבה צומות, וטיפולים טבעיים וקורטיוון, זה היה יותר גרוע, הייתי חייב שוב לנשום את האוויר של המקום בו נולדתי, זה נראה כל כך ברור עכשיו, אבל לפני כמה שנים לא יכולתי אפילו להעלות את הדבר על דעתי. לא יכולתי לחשוב על זה...

היום ראיתי אשה ספרדית בת שישים בערך, גם היא אלמנה, שאלתי אותה למה היא לא נוסעת לילדיה במדרד או בוולנסיה, והיא אמרה לי שהיא נולדה כאן והיא תמות כאן, שמה סוארס, שם של מרנוס, ללא ספק, הם אומרים שאני משוגע ואני אומר להם שהם עוד יתגעגעו כמוני, אני לא יודע למה, אבל זה במיוחד נכון לגבי בני המשורר, הוא כותב בעברית בירושלים ואיש אינו מבין על מה הוא מדבר, ואני כותב כאן בספרדית לאנשים שכבר מתו, אני כותב את זכרונותי אולי לנכדי, אבל בעיקר אני כותב לסבי, מי יזכור את סבי שאת שמו אני נושא, מי יזכור אותו, הסבא מברזיל, אולי יש לי בני דודים בברזיל, הוא היה נוסע לשנה שנתיים, חוזר לבנשוון לכמה חודשים, מכניס את אשתו להריון ושוב נוסע, חוזר ואו היתה לו ילדה בת שנתיים, או ילד, אני חושב שלאור הליכודו של המשפחה הזאת שגם היתה לו אשה בברזיל, או אולי לא, לא ידוע לי על זה כלום, אך אולי יש לי בני דודים שם, אולי בכל מקום כי תמיד היו יותר בנשוונים מחוץ לבנשוון מאשר בתוכה, בשיא היו כאן עשרת אלפים יהודים, אך במאה הקודמת, היה עוני כבד, ואנשים הלכו לחפש את פרנסתם בכל מקום, הרבה הלכו לאוראן, גם אני הייתי שנה באוראן, אחרים נסעו למדרד, יהודים ראשונים אחרי ארבע מאות שנה, בסוף המאה התשע עשרה, חלק גם התנצרו, אפילו בבנשוון היו כמה שהתנצרו, אבל על זה קראתי בספר, איש לא סיפר לי על כך, שום יהודי לא יספר על כישלון כזה,

אבי: האיש העשיר, אבי שהיה הראשון לייבא לבנשוון דרך הים היה גם מיליונר בגיל שבע עשרה, במושגים של אז כמובן, אחר כך הספרדים, פרנקו, הויכיון הבלעדי לשווק קמה, סוכר ושמן, הסוכר שיהרוג אותו כל כך צעיר, מונופול, אחר כך אני עצמי אחיה קורבן למונופול, ואו הכסף הבלתי נגמר, הנכנס ללא סוף, שנת חמישים ושש עצמאות מרוקו, והויכיון שנגמר, מותו בגיל שישים ושתיים,

תמיד חי בחישובים, תמיד מנסה למצוא חוקיות מחזורית מספרית לקורה לי, בני משה, אולי אומר בני הסופר, אך הוא גם נוסע תמידי, מתכנת מחשבים בעל שם עולמי, ומשורר רגיש, סופר, גם כתב עלי פרק באיזה ספר שלו, התחנן שיפרסמו אותו בישראל אך לא הצליח, אמרתי לו כמה פעמים שהוא מדבר יותר מדי על ספרדים ואשכנזים, ועוד שהוא מתגאה בזה, והאשכנזים לא כל כך אוהבים את זה, ואני שואל אותך עכשיו אשתי, קוטי האהובה, קוטי היקרה והמפונקת, מה לקחת את כולם לישראל, וכולם ברחו לך מישראל, חוץ משמואל שרק מדבר על מזוזות ועל חרדים, כל היום רק להתחזק, ולהתעמק, ולהשתדל בתורה, אני לא הכרתי יהודים כאלה

כאן, אפילו הרב בן ווליד היה פחות מחמיר ממנו, ותאמינו לי, בנשוון היתה עיר של פוסקי הלכה מחמירים ביותר, כאן לא בדיוק למדו זוהר בבוקר ובערב, ובכל זאת השמואל הקטן, הבן יקר לי שמואל, אני פשוט לא מבין על מה הוא מדבר, אני דיברתי איתו כל הזמן על תרבות העולם, גם על המורה נבוכים של הרמבם, דיברתי איתו מאז שהיה קטן על שופנהאואר ועל ועל ג'ורג' ברנרד שאו, ועל לופה דה ווגה, אבל הוא הגיע לישראל בגיל חמש והם שטפו לו את המוח שספרדי זה משהו פרימיטיבי עם קרניים, הוא לא האמין לי, הוא גם לא קרא אף פעם את שאו או את פטיגרילי או את שופנהאואר רק בגלל שדיברתי עליהם יותר מדי, היום הוא גם לא שומע את בטהובן ולא את באך, אבל בבית הוא כן שמע, בכלל משה ומרסדס היו כל הזמן עם מוסיקות וכל זה, וגם היא, מרסדס, היא בניו יורק, הם באו לבקר אותי, כל אחד פעם אחת, רוצים שאסע אליהם, הם מפחדים להביא את הילדים לכאן, מה יש לפחד כאן, חמש מאות

שנה חיינו כאן עם הערבים ואף פעם לא פחדנו, רק בישראל נהיו הערבים נאצים, זה משה שתמיד מדבר איתי על זה, אפילו בטלפון, הוא אומר לי, הנה אתה נתת לנו חינוך מערבי, צרפתי וספרדי, והם אומרים לנו כל הזמן שאנחנו מזרחים חסרי תרבות, לא שחסר גם לערבים תרבות, אבל אפילו בעניין התרבות המערבית אתה יותר מערבי מכולם, הם תמיד מחלקים או מזרחים או מערבי, כאילו לא יכול לגדול אדם בבנשוון או בבגדד או באלכסנדריה ולהיות מערבי, הוא קורא לי האבא הניטשיאני שלו, כותב לי מכתבים ארוכים, כל הזמן מסביר, כאילו שאם הוא יסביר אז זה יעזור לי או למישהו אחר, כאילו שבכלל הסברים משכנעים מישהו, ואם כן משכנעים אז מה זה משפיע בכלל, ואחר כך דוד האנגלי, הוא צוחק על בדיחותי, הייתי מדבר איתם באמצע השולחן פתאום על הבן זמרה של סקוטלנד וכולם היו צוחקים, עכשיו הוא סיפר לי על רב בן זמרה שהיה הרב של גלוגו, אז הנה מצאנו אותם בסקוטלנד גם, רק שאין לי שום קשר משפחתי אליו, הוא בכלל מקובלנקה, או כמו שתמיד קראנו להם, פורסטרו, שמשמעותו איש יערות או משהו כזה, כי אנחנו הרי היינו יהודי הלדינו וכל השאר היו הזרים, מישהו מן הפורסטרוס האלה אמר לי פעם שהבנשוונים נחשבו בעיניהם תמיד לתמימים, וגם שהעוגיות שלהם מצוינות, תמימים, אולי, מה שכן ישרים עד בלי סוף, אבי התמים לא הסכים לביטול חובות או לפריסתם אחרי המפולת של עשרים ותשע והחזיר את כל חובותיו לבנק, החזיר ונשאר בלי כלום, אחרי שכבר היה עשיר מופלג בימים אלה, ואז על אף ההצעה של מנהל הבנק דה אספניה, בנק שבשיאו

מלחמת האזרחים בספרד, שלושים ושש עד שלושים ותשע, ואז זה היה ספרד כאן, ללמוד ללכת על בהונות, ללכת באמצע הרחוב כדי שלא יקפוץ עליך מישהו מרחוב צדדי, לא להביע שום דעה בעד או נגד, אחרי השנה הזאת בגיל שבע עשרה בה הקשתי כל יום כמי ששומע את האורקל לרדיו רוסיה, קומוניסט משוכנע, בן לאבא מונופוליסט ומיליונר, אחר כך צמחוני לפני שהמלה הזאת הומצאה, ואמי שפחדה כל כך שאמות, כי אז אבי כמנהג העשירים, נהג לאכול בשר פעמיים ביום, בארוחת הצהריים אכל כמנה ראשונה ביצה, אחר כך דג, ואחר כך בשר, חלבונים בלי סוף, היתה תקופה שהתזונאים האמינו רק בחלבונים,

ההצעה לנסוע למדריד, להיות יועץ של מפעל גדול לעץ, והסירוב כמובן, כי הרי הייתי בן יחיד, תמיד בן יחיד לאם שעשתה עשר הפלות אחרי לידתי, היום יודעים בקלות לרפא את זה, אם... אם היו יודעים אז, מדובר בזריקה קטנה שגורמת לאם לא לפתח נוגדנים נגד העובר, אולי היו לי כמה אחים היום, ואחיות, זה היה קשה להיות בן יחיד אז, לא כל כך מקובל, ואמי מתה מסרטן, כנראה מכאב, סבלה הרבה, בבית הזה, כבניין הזה, אפשר להרגיש את זה, לקירות יש זכרונות כל כך ארוכים, כששוכרים בניין, קיר, בית של מישהו אחר, שוכרים את הזכרונות שלו, את הזכרונות של כל אלה שחיו בתוך הבית, אם אבן היתה יכולה לכתוב ספר, כמה דפים היו בו? כבר אינני צעיר והכול מתבלבל לי, אבל אנסה לעשות קצת סדר בכל העניין הזה שנקרא חיי, למען מי שיקרא, כי לי נראה שאין שום סדר, בודאי לא סדר כרונולוגי,

נולדתי ב-1917, התחתנתי ב-1956, השנה שבה קיבלה מרוקו עצמאות, אבי ואמי נפטרו בשנת 1965, נולדו לי חמישה ילדים, אחד מהם נפטר ממחלה קשה בגיל שמונה, זה היה ב-1973, שנה אחרי שעליתי לישראל, הייתי בישראל עד לפני חמש שנים, הייתי בנוצואלה בשנים 1977 עד 1980, הייתי באוראן שנתיים ב-1937, ונכון, זוהרתי אתכם, זה נראה מגוחך כל התאריכים האלה, יותר חשוב לומר שכן אחד שלי דוד יושב בלונדון, בתי מרסדס חיה בניו יורק, משה חי בפריז וכותב שם ספרים דווקא בעברית, לאון שלעולם יישאר בגיל מותו נפטר בגיל שמונה והוא קבור בגבעת שאול, והקטן מכולם שמואל הוא בחור ישיבה,

כל הילדים החיים, ארבעתם, הם אבות ואמהות לשלושה ילדים, זאת אומרת שיש לי שנים עשר נכדים, כמו ליצחק אבינו עליו השלום, למה כל אחד שלושה אני לא יודע, אבל כך זה קרה, בתי הגדולה מרסדס היא הקרובה לי ביותר, קשה לי לומר שאני אוהב אותה יותר מכולם, איך אפשר לומר דבר כזה, אך היא הגדולה, בת ארבעים היום, והבת היחידה והמפונקת, ומשום מה תמיד מצאתי איתה יותר שפה משותפת ויותר קירבה מאשר עם האחרים, שנים עשר נכדים, בכלל המספר 12 ישוב ויעלה כמין מחזוריות בלתי מתפשרת בחיי ובחיי ילדי, לידות בגיל עשרים וארבע, שלושים ושש וארבעים ושמונה, התאהבתי באשתי בגיל שלושים ושש, והיא גם היתה הראשונה שלה הצעתי נישואים, אך התחתנו בגיל שלושים ותשע, הפסקתי את לימודי המשפטים שלי בגיל עשרים וארבע, בגלל המלחמה, או אולי כל זה אינו אלא המצאה של מוחי המתמטי,

בבשונן היה רווחי יותר מאשר הסניף במדריד, בגלל שהסוחרים היהודים לא פיגרו אף פעם בתשלומיהם, ואם בכלל פיגרו לא נמצא משהו שלא ישלם, הוא היה תמים עוד יותר כאשר לאור המוניטין שלו, הגיעו חברות כמו ווסטינגהאוז וא.א.ג., ועוד חברות בינלאומיות והציעו לו להיות הנציג הבלעדי שלהם במרוקו, הוא לא הסכים וטען: "אני סוחר ולא נציג", אחר כך גם הציעו לו אורחות אמריקאית, אבל לא הסכים כי היה צריך לנסוע לשם כל חמש שנים, הוא היה נתין הולנדי, גם אני נתין הולנדי, ואף פעם לא הייתי בהולנד, זו היתה הגנה שנתונה ליהודים בתור נתינים זרים, גם אז היו הספרדים אנטישמים לא קטנים, באים ממדינה שגירשה את היהודים, מדינה ללא יהודים ומלאה נצרות קתולית חשוכה ומלאה דעות קדומות, עד כדי בדיקת היהודים שהיו מגיעים אז למלגה או ערים אחרות, אם יש להם זנב, מעניין שהיה פסק הלכה שאסר על היהודים להתיישב בספרד למשך חמש מאות שנה שנחקק אחרי גירושם, ומעניין שהחוק האוסר התיישבות של יהודים בספרד בוטל באופן רשמי רק בשנות השמונים, חמש מאות שנה לאחר גירושם, אך כאמור יהודים התיישבו בספרד כבר בסוף המאה התשע עשרה, ורובם הגיעו בשנות השישים והשבעים למדריד, יהודי בבשונן התרכזו שם ובקרקס, מקצתם בישראל, בארגנטינה, קנדה, וצרפת. הגיל, השנים מלמדות אותך שדברים שנראו לך חשובים יום אחד הופכים לחסרי חשיבות ודברים חסרי חשיבות מקבלים לפתע משמעות אדירה, לחשוב שאני, איש בבשונן, הייתי בעד המאבק של הפרולטריון, אבל, כל אדם נורמלי אולי צריך להיות קומוניסט כמה שנים, כל אדם צריך גם להיות צמחוני לפחות שנה, וגם דתי, אפילו שדתי ממש אף פעם לא הייתי, קצת בהשפעת ילדי שכולם עברו דרך השנה שנתיים הדתיות שלהם, ושמאל נשאר בישיבה, גם משה, גם מרסדס, גם דוד היו דתיים מאוד, הם הלכו לבית ספר דתי, שם למדו, טעמו, וזה לא התאים להם, אבי כבר היה סובלני למדי בעניין הזה, אמנם הלך לבית הכנסת בכל שבת ובחגים, אבל לא כל יום, כל יום בשנה שאביו נפטר, ואני אחריו כשאבי נפטר, בבית אכלנו כשר, אבל בחוץ היה צריך לנהל משא ומתן עם הספרדים, לפעמים גם ערבים, ואז היינו אוכלים את האוכל שלהם, שותים את היין שלהם, לא בגלל זה הפסקנו להיות יהודים, כל ילדי הם בעצם מאוד יהודים, גם שומרים על מסורת, וגם הולכים לבית הכנסת, מי יותר ומי פחות, הילדים שלהם לומדים בבתי ספר דתיים, או יהודיים, כולם בסופו של דבר נהיו בדרכס שלהם ולפי התנאים החיצוניים די דומים לאנשי העיר הזאת כפי שאני הכרתי אותם, יהודים גאים אך לא קיצוניים, אני אומר את זה כל הזמן לשמואל ואז הוא מדבר איתי על סבי, מצד אמי, הרב חדשואל, שהיה באמת חסיד גדול, כן, אני פתאום נזכר, כמין הבזקים הבאים מידי פעם, את המלה חסיד כן שמעתי בילדותי, אך לא את המלה חרדי, גם לא דתי או חילוני, בקושי שמעתי את המלה אשכנזי עד מלחמת העולם השנייה, שאז הגיעו לכאן ולטנג'יר יהודים מגרמניה שהיו יותר גרמנים מיהודים, את אחד מהם לימדתי ספרדית כדי שיוכל להסתדר כאן, והוא לא היה מסוגל להבין שלא יוכל יותר לחזור לגרמניה, הוא לא היה מסוגל להבין מה זה ללכת לבית הכנסת, חלק קטן מהם אפילו נשארו בטנג'יר ועשו עסקים גדולים, אך הם היו שונים מאיתנו, הם היו אשכנזים, כך הסביר לי רבי כהן, בישראל כבר תתבהר תמונה אחרת לגמרי של יהודים אלה, אשכנזים, תתבהר תמונה שטוב שסבי רבי חדשואל לא ידע עליה, הוא התמים שמת שבועיים לפני הקמת מדינת ישראל, תמיד היה שואל אותי בקוד מוסתר "נו, למתי?", והייתי תמיד מנחם אותו "עוד מעט, זה כבר מגיע", אך אני פחות האמנתי ממנו שזה יקרה, הרבה פחות, לגביו זה היה עניין של זמן שתקום מדינת ישראל, הוא מעולם לא שאל האם היא תקום תמיד שאל מתי, איש חסיד, בעל מכולת, עובד בחנות חמש שש שעות ביום, והולך ללמוד תורה, עם המעט כסף שהיה נותר לו היה שם מצרכים עם שחר בבתי העניים, איש לא ידע שזה הוא, אך אני מניח שהם חשבו בעניין, צדקה בסתר, לימים יכתוב בני משה שבוכות מעשים אלה הוא הגיע

לישראל, ואולי גם אני, אבל האם זו היתה זכות, או ניסיון נוסף שהוטל על אנשים מסוימים, להרגיש גולים בארצם, בארץ ישראל שלהם, ולהרגיש בבית בגלותם, או אולי בבשונן בכלל לא היתה גלות, אולי המקום בו אדם רואה את אויר העולם לא יוכל להיהפך לגבוי גלות לעולם, כמו הגרמני שלימדתי ספרדית, גם אם האדמה תקיא ותשרוף אותך, אתה תשוב אל המקום בו נולדת, אל המקום בו צעקת, בכית לראשונה בחיך, העבר והווה והעתיד מתבלבלים בין הקירות. אני רואה פתאום את בני, שמם משתנה, מרסדס היא מרסדיטה, משה הוא מואיסיטו, דוד הוא דויטו, שמואל סמואליטו, ולאון לאונסיטו, לפעמים הוא בא בא לבקר אותי, הוא נשאר לאונסיטו לתמיד, בן שמונה, מת, חי, אולי אלה הנקישות של המוות, שיבוא ביום אחד וידפוק בדלת, הרגע אולי נראה לכם קרוב, הרי אני כבן שמונים, אבל לי הוא נראה רחוק, הרבה יותר מאשר לפני עשרים שנה כשחליתי בדלקת ריאות, היום הוא נראה רחוק, ואולי לא כל כך משנה, דויטו שתמיד היה נעלם, והוא על שם סבו מצד אמו, על שם דוד סננס המפורסם, מפורסם בעיר הזאת לפחות, תמיד מחפשים אותו, הוא הלך לפה והלך לשם, קפץ מן המיטה שלו בגיל שלושה חודשים, כל כך שונה ממואיסיטו שהתחיל ללכת בגיל שנתיים אך מעולם לא נפל, תמיד יציב, אני זוכר אותם כאן רצים במסדרונות, מטפסים על הגרניט שיצר מעין מדרגה בגובה מטר, ומנסים להפיל האחד את השני, תמיד יחד, ומרסדיטה הקרובה אלי והרחוקה מאמה, תמיד רבה עם אמה עד ליום מותה ממש, שתי נשים ושני יגודים מוחלטים, חוסר תקשורת וחוסר הבנה, ואני יוצא מכאן לקפה ריאל, אני שותה יין לבן עם קצת קלמרי, הטפס המפורסמים, אני עושה עסקים שתמיד נראים לי גדולים, אחר כך מתבררים כקטנים, אני נוסע לגיברלטר לקנות צעצועים לחנות, או בגדים, החנות כאן למטה, שני מטרים מן הבית, פתחו עוד מכולת, הערבים יודעים רק לפתוח מכולות, אני זוכר את הפועל הערבי שמגיע מסומם מחשיש על הבוקר לעבוד איתי, לפעמים פחדתי מעיניו, היוצאות מגופו, לחם עם חשיש שמכרו במכולת ממול, וסמואליטו הקטן והמחייך ללא סוף, הוא לא זוכר כלום ממרוקו, הגיע לישראל בגיל חמש, גיל מצוין כדי לעבור את כל שטיפת המוח של בתי הספר שם, שטיפת המוח של אי קיומנו, של אי הקיום של חיים נהדרים כאן, הוא בכלל לא זוכר ובכלל לא מאמין למה שאני אומר, הוא בא לבקר אותי במצוות רבו, שאמר לו שעליו לכבד אותי ולקיים מצוות ביקור חולים, קצת הופתע לא למצוא אותי חולה, אבל התעקש לומר לי שהבית הזה הוא לא הבית שהיה לנו, התעקש לשכנע את עצמו שזה לא יכול להיות, שאני משקר, שבטח חייתי באיזה חדרון קטן ומלוכלך ועכשיו אני ממציא את הבית הגדול, דבר לא ישכנע אותי, לקחתי אותו לטייל בחודריה, לקחתי אותו לבית של סבי שעדיין עומד וסיפרתי לו על מגפת הכולרה שהיתה לפני שנולדתי, מגפה שבה אנשים הלכו בעצמם לבית הקברות כדי להיות קבורים, כי לא היה מי שיקבור את האנשים, סיפרתי לו על החדר בבית סבי שאליו התקרב סבי בזמן המגפה ושמע צעקה גדולה יוצאת משם, ומרגע זה סגרו את הדלת עד לשנתיים אחרי המת האחרון מכולרה, אז אור אומץ ונכנס לשם, נכנס לשם וחלה בכולרה, אבל לא מת, משפחה חזקה מאוד ללא ספק, לקחתי אותו לראות את בית הכנסת של רבי יצחק בן ווליד, שהמלך החליט עכשיו לעשות ממנו מוזיאון, ואת בית הכנסת של רבי שמעון בר יוחאי, היו בבשונן שישה עשר בתי כנסת, ולמה שישה עשר, כי יצא פסק הלכה שאין לפתוח בעיר יותר משישה עשר בתי כנסת, כי כל מחלוקת וכל ריב היה יוצר בית כנסת אחר, אחר כך בכל זאת פתחו את בית הכנסת הגדול מחוץ לחודריה, באנסנצ'ה, ההרחבה, ושם הייתי הולך להתפלל, בין הרבה אנשים שעדיין הלכו לחודריה שנים אחרי שעברו לעיר החדשה כדי להמשיך להתפלל בבית הכנסת של אבא שלהם או של סבא שלהם, חלק מבתי הכנסת עדיין שמורים ויפים מאוד, אך רוב ספרי התורה, כולל זה שכתב סבי, נשלחו לארץ ישראל, הרבנות לקחה אותם לעצמה ושלחה אותם לבתי כנסת בלתי ידועים, אולי לדימונה, אולי לנתיבות, אולי לנהריה בבית

בצד אחד, ולפתע הן צומחות, צמחו הרבה עלים בצד האשכנזי, אבל יום אחד יתחילו לצמוח בצד השני, כמו שלניגורד הפכה לסנט פיטרסבורג, כמו שירצו מלך בצרפת, וזה אחרי מאות שנים, אז מה אנחנו, רק חמישים שנה, ולא הכול נעלם, פשוט לא מדברים על זה, ואין דבר יותר חזק מן הדבר עליו לא מדברים, כמו הארץ שהיינו אומרים, זה היה הרבה יותר חזק מקנדה או קרקס או מדריד, היה כוח לישראל שלא דיברו עליו, אולי היום שכולם מדברים על שלום ועל הכול, היום היית נשאר כאן, היינו אולי אפילו בונים אוניברסיטה יהודית, פה או בטנג'יר, או בלרשה, "אבל מה שחשוב הוא שתניח תפילין כל בוקר, וגם תשמור שבת, זה המינימום, כי אתה יודע, השעה דוחקת", רק על זה אתה יכול לדבר, בשביל זה למדת הנדסה, פסיכולוגיה ופילוסופיה, כל כך הברה כנראה מילא לך את המוח, "בשביל זה, אתה יודע, הכול מידי שמים, למדתי את הכול כדי להגיע לאמת, והאמת היא שאנחנו עבדי השם, וכל

שעלינו לעשות הוא לקיים מצוות, בשביל זה קראתי את השופנהאואר שלך ואת המורה נבוכים, ואת ניששה, ואת קאנט, ואת אוספנסקי, כדי להגיע לאמת הפשוטה הזאת, היא כל כך פשוטה שהחכמים הגדולים לא רוצים לקבל אותה, לעבוד את השם, בעזרת השם, טוב, אם אתה אומר, אבל דע לך שיש דרכים אחרות לעבוד את השם, לא רק בדקדוק במצוות, אני לא ראיתי פה וגם אבי לא ראה פה יהודים כמוך, ובכל זאת עם הנינוחות שלהם אני חושב שהם היו צנועים ועובדי השם, כמו סבא שלי, וכמו יוסף בעל המכולת, או יוסיקו לנקרי, שמעת על יוסיקו לנקרי, איש שחי כאן בסוף המאה התשע עשרה, היה הולך לקנות תרנגול עם פלפל ביד, זורה אותו על עיני התרנגולות ואחר כך מתווכת על המחיר, ואומר לערביה שהיתה מוכרת אותו שהוא תרנגול חולה, פעם גם נעצר על ידי נפוליאון השלישי בצרפת בגין גנבה שלא ביצע, כששאלו אותו עם מי היה, אמר

את שם חברו למסע, שאל אותו חברו "למה?", וענה לו "כי לא רציתי להיות לבד בכלא.", אמו נסעה לפריז, עצרה את נפוליאון ואת שיירתו והצליחה להוציאו מן הכלא, יוסיקו לנקרי, כשהיו באים עשירים מן התפוצות היה מתחבר אליהם ואומר להם "אבא שלך ואבא שלי היו כמו אחים" ובבית הכנסת היה קונה כל עליה לתורה במחיר של מיליונים, סכומים דמיוניים ממש שלא יכלו כמובן לשלם ואיש לא ביקש ממנו, ואז העשיר היה חושב היוסיקו עוד יותר עשיר ממנו. אחר כך היה ימין בן הראש שהלך לגור בטנג'יר, הוא היה חסיד גדול, ועשיר מאוד, עובד שעה ביום בטלפון הצעיר לימים א, וכן קונה ומוכר בבורסות בעולם, ושאר היום לומד תורה ומתפלל, וכך היה הולך ומתעשר, כשהוא היה נוסע לספרד או לגיברלטר לעשות עסקים היה לוקח עשרה אנשים כדי שיהיה לו מניין לתפילתו, והיה משלם להם את כל הנסיעה וצרכיהם, "זה היה יהודי!" אבל הוא אף פעם לא דיבר כמוך, לא הטיף לאף אחד, היה צנוע, העולם הזה הולך ונעלם, לך הוא נראה דמיוני, לבנך הוא כבר מדע בדיוני, ואני האחרון שזוכר אותו, ולכן אני האחרון שצריך למות כאן מכל

כנסת אשכנזי, כי ספרי התורה שלנו היו כמו אלה של האשכנזים, דהיינו מגולגלים ומכוסים על ידי פרוכת, אך לא בתוך קופסה כמו אלה של יהודי מרוקו האחרים, שמואל קפץ על המציאה, ואמר לי "אתה רואה, ספרי תורה אשכנזיים, את זה אף פעם לא אמרת לי, אנחנו ליטאים", לפני שהספקתי לחייך הוא התחיל לצחוק, ובמשך ארבע דקות המשיך לדבר עם ע' וחי' גרונית בלי לשים לב, כששם לב הסתכל בי כלא מאמין, מעולם לא דיבר במבטא כזה, ולא דיבר שעה שלמה, חשב אולי שנכנס בו דיבוק, אך לא דיבר על זה, אחר כך הוא אמר, "הנה הבאתי לך תפילין, אתה צריך להניח תפילין כל בוקר, אתה יודע, השעה קרבה, וכל שעה יפה לחזור בתשובה," סמואליטו, אמרתי לו, ואתה חושב שאין לי תפילין, יש גם בית כנסת פה, בשבת יש מניין, קומץ זקנים כמוני, אבל לא כמוני, הם מעולם לא עזבו את בנשוון, הם לא יכלו לזוז מן המקום בו נולדו, אז לא הבנתי אותם, אין פה עסקים, או מה יש לעשות כאן, כך חשבתי,

היום אני יודע איזה עסקים גדולים חיפשתי שם בארץ ישראל, רק האשכנזים עושים שם עסקים, לנו משאירים את הפירורים, היום אני דווקא מעריך אותם, את אלה שידעו את המגבלות שלהם, שידעו שאי אפשר בעצם לעזוב את המקום בו נולדת, לאן שלא תלך אתה לוקח אותו איתך, אולי בגיל חמש כמוך, אולי אפשר לשכוח, אבל אתה צעיר, בן שלושים, ויום אחד תזכור, כמו משה, פתאום הוא התחיל לזכור את הכול, אחרי שנים שהדחיק ושכח, הוא היחיד שקצת מבין אותי, הוא רק לא מבין למה אני חי במדינה לא דמוקרטית, שבה כולאים במחנות ריכוז את מתנגדי המשטר, אבל מה זה מעניין אותי מדינה דמוקרטית, תגיד לי מה יעשו עם זקן בן שמונים בכלא, בכלל פה אני דווקא יכול להגיד מה שאני רוצה, יותר מאשר בישראל אפילו, יש יתרון להיותך זקן, הם פשוט אומרים עלי המשוגע שחזר מירושלים, היום כבר אפשר לומר ירושלים וישראל

בחופשיות, יותר פשוט מאשר לומר ספרדים ואשכנזים בישראל, אתה יודע מה, תשאל את משה, כל פעם שהוא מדבר על זה, והוא מדבר על זה הרבה, מפנים לו את הגב, פעם לא היינו אומרים פה ישראל, היינו אומרים ארץ, הוא נסע לארץ, דווקא למלים אסורות יש צליל קסום, זה היה הרבה יותר נפלא מאשר לומר הוא נסע לישראל, הוא נסע לארץ, אולי נסע לארץ, ואולי נסע לקנדה, "אבא, אתה לא מפסיק לדבר", אפילו כשאין איש לידי, אבל תמיד יש פה מישהו לידי, לפעמים אני יכול לראות בבירור את אבי כאן, את סבי הולך ברחוב, את יוסף בעל המכולת ואת אשתו השמנה סימי, אני פשוט רואה אותם, אני יודע שהם לא שם, אבל אני גם יודע בביטחה שאני רואה אותם, אני מדבר איתם, עם החיים עם המתים, והנה, תביט, אני כותב ספר לנכדי, ואולי לנכדיך, יום אחד הם ישאלו מה זה להיות ספרדי, מה זה להיות יהודי ספרדי, "אה... שטויות, כולם יהיו או ליטאים או חילונים, או חסידים, התרבושים שלך הם העבר, יישאר איזה מימונה לפוליטיקאים", תלמד, בני, תלמד, שהכול חוזר, דבר לא נעלם, זה כמו עץ שלא הצמיח עלים

משפחת בן זמרה, האחרון כי אני צריך לכתוב את הדברים, כאן, האחרון שנולד ומת כאן, "איש כבר לא קורא ספרים כאלה, אני, הם רואים סרטים", הבן שלך יעשה סרט על זה, "חס ושלום, הבן שלי יהיה בן תורה כמוני", וגם אתה שמואל, אתה יודע, אתה לא תהיה כזה דוס חרדי כל חיך, יום אחד תבין שאתה לא בנוי לזה, זה מעבר, דתי אולי כן תהיה, חסיד כמו שהיינו אומרים, אבל אתה לא יכול להיות ליטאי, כי לא שמעת את זה בביתך, לא שמעת חולם במקום קמץ, שים לב האו שלהם סוגרת אותם לעולם, "תעשה או"

או,

"ועכשיו אה"

אה.

"אתה רואה, האה פותח אותך לעולם, האו סוגר אותך מן העולם, הם גרו במדינות קרות, בשלג, הם חיו בעיירות מנותקות מן העולם החיצוני, אנחנו היינו תמיד בחוץ, בשמש, אולי היינו במלאת, אבל היינו בקשר עם הערבים
"בכל מקום הרגו בנו,

"זה בכלל לא נכון, היו אולי קצת מקרים, אבל גם נוצרים הרגו ערבים, וגם ערבים הרגו נוצרים, וקתולים פרוטסטנטים, אני לא זוכר שום פוגרום, וגם אבי לא סיפר לי על שום פוגרום, וגם לא סבי, יכול שהיו כמה באגדיר, או במקנס, אני לא אומר שלא, וגם אי אפשר לומר שחינו בביטחון מוחלט, אבל אין ביטחון מוחלט, שמעתי שהרגו מישהו אחרי הניצחון שלנו בשישים ושבע באגדיר, וגם הרגו חמישה יהודים ברבט או משהו כזה, אבל אנחנו יכולים עכשיו גם לראות שיהודינו גם כן הרגו כמה ערבים בדיר יאסין, והרסו לא מעט כפרים שלהם, יש הבדל בין חיכוך בין-דתי לבין האנטישמיות של פולין, ברוסיה, ואפילו בצרפת, זה משהו אחר לגמרי, בכל מקרה אני כבר בן שמונים אז אם הם רוצים להרוג אותי שיעשו כך, "אבל לא תבוא להיקבר בארץ ישראל, למות בירושלים גם זו זכות גדולה, הרי אמרת שאבותיך רצו תמיד להיקבר בירושלים, אני אעלה את עצמותיך לישראל, כמו את עצמות יוסף", תעשו מה שאתה רוצים אחרי מותי, אבל דע לך שרצוני הוא להיקבר כאן ולשכב כאן עד תחיית המתים, זה רצוני, אני רוצה שידרכו עלי, שידרכו על האדמה בה דרכת, "אבל אין כבר יהודים כאן, איך נאמר קדיש על קברך, איך נעלה לקבר, תאמר קדיש היכן שאתה נמצא, לנשמה אין אדמה, היא תשמע אותך בכל מקום, אל תדאג כל כך, ברגע שאדם מת הוא רק עצמות, הוא לא יכול יותר לדבר, וכמו שאתה אומר, הוא לא יכול להלל, אבל זה רצוני. שמואל היה רציני במיוחד, הוא חסר חוש הומור, אני לא יודע איך, בכל המשפחה הזאת מה שאפשר לומר זה שלכולם יש חוש הומור, והוא אולי מדחיק את העניין, הוא אפילו לא צחק על סיפורי יוסיקו לנקרי שכל כך מצחיקים אותי שוב ושוב, הוא בתוך האיש שהוא צריך להיות, איש בלתי אפשרי כמובן, זה כמו סיני שרוצה ליישר את עיניו, או צרפתי שרוצה ללמוד יוגה או משהו כזה, המלים רצות מהר ממני, מהר ממה שאני יכול לחשוב, ממה שאני יכול להדפיס במחשב הזה, המלים רצות ואני לא יכול לתפוס אותן, כל מלה, כל שם מזכיר לי משהו ששנים לא זכרתי, אבא שלי, גיל שש עשרה, דמי הכיס שהיה נותן לי, שהיו לא מעטים, והיו תלויים בהצדקה של בובו הכסף, הייתי צריך להמציא המצאות רבות של קניית ספרים או משחק שח או כניסה לסרסואלה כדי לחפות על הכסף שבזבתי על ביליארד שנחשב אז למשחק לא נאה לבעל מעמד, על ממתקים ועוגות, או על חברים פחות עשירים שהייתי מזמין, אבי, משה, שאת שמו נושא בני, משה בן זמרה, היה איש קשוח מאוד, פחדנו לזוז בשולחן, איש חזק, וישר, ובכל הזדמנות שמשוה לא נראה לו צודק וישר היה יכול לקום ולעזוב, לפעמים היה מדובר בעסקים של מיליונים, כמו החובות של 29', כך בני מואיס, כך היה שמו הספרדי, מואיסיטו, שם החיבה, ומשה כשהגיע לישראל, "אני החלטתי שלא לנסוע למדינות שבהן אדם אינו יכול להביע את דעתו מפורד שיירצת או יוכנס לכלא, באתי לראות אותך רק מפני שזו עיר הולדתי ומפני

שאתה חי כאן, " אפשר לחשוב שבפריז אתה יכול לומר את דעתך, יש להם פשוט שיטות אחרות להשתיק דעה לא מקובלת, "אני מסכים איתך במאה אחוזים, לא אמרתי שהדמוקרטיה היא פתרון כל הפתרונות, אך לפחות לא מכניסים אותי למחנה מעצר כמו המלך שלך, " אותי הוא לא מכניס למעצר, אז זה מספיק לי, גם ארצות המערב לפעמים רוצחות את מתנגדיהם, וגם לך זה מספיק שלא רוצחים אותך, אתה סופר ומשאירים אותך בשקט, כי הסופרים שם פחות מסוכנים למשטר מאשר כאן, דמוקרטיה דמוקרטיה דמוקרטיה, הנה חייתי כאן ארבעים שנה לפני שהגעתי לדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון והחיים שלי כאן היו יותר טובים, גם שלך, תודה, " כן, אך הייתי אז בן שלוש עשרה, זה היה ברור שלא אוכל להמשיך לחיות כאן, ללמוד כאן, להתפתח, זו עיר בדרך להכחדה, מה לעשות, אולי לבוא למות כאן, עם הפנטיה של ממשלת ישראל כפי שאתה עושה, " עם הכסף שלי, גם, "ועם הכסף שלך, זה אולי נחמד, אך להתפתח כאן, זה לא קל, " כאן, ובישראל קל לך להתפתח... הנה מתייחסים אליך כמו אל קוף, ואחייך סמואל, תראה מה נהיה ממנו, אם הרב שלו לא אומר לו לבוא לכן, הוא לא אז זו מן הישיבה שלו, חי על גרושים, דוד היה צריך לשלם לו את הנסיעה, "תמיד אמרת, וגם אמא אמרה, שסכף זה לא הדבר הכי חשוב, בטח, לא הכי חשוב, כשיש לך אותו, אז הוא באמת לא חשוב, אך כשאין לך אותו, " ובפריז, התפתחת, מה נהיה ממך שם, שנתיים אתה בפריז, שנתיים בירושלים, עובד כמו חמור כדי לממן הוצאת ספר ואיש לא קורא אותך, לא שם ולא שם, "כן, אתה צודק, אז מה, אבל אני כן התפתחתי, הקוראים יבואו יותר מאוחר, זה ספרות, לא חנות נעליים, לא חנות צעצועים, אתה זוכר את מכונת המרצדס האדומה שהבאת לנו מן החנות למטה, " זאתי שאי אפשר היה לשבור ושרבת עם דוד, והייתם צוחקים איתה על מרסדס, שיש לה שם של אוטו, "אני במיוחד זוכר את הבית שנמצא שתי קומות מעלינו, שהיית משכיר, ויום אחד נכנסה מרסדס עם אחד הדיירים הפוטנציאליים וכשיצאתם היא נשארה שם, ואז היינו כל הילדים נכנסים לשחק, השארנו שם חבל קטן שהיה מושך את המנעול מחלון צדדי והסתרנו אותו, " באמת שאלתי את עצמי מה יכולים גנבים לחפש בבית ריק, אז זה היה אתם שנכנסתם,

אמרת לי שניקח מונית ונסע לעיר הקיט רסטינגה, בדרך עצרנו ברינקון, פינה קטנה בשום מקום שבה הגישו גלידה איטלקית משובחת, המקום נשאר אותו מקום, ואפשר היה לראות דמעה שלא יכל לעצור נופלת מעיניו, אחר כך נסענו לרסטינגה, הים היה רגוע, דומה לברכה, ורוח שנשבה מן ההרים יצרה מעין גלים לתוך הים, הפוך מדרך הטבע, משה ראה את זה ומיד נכנס לים, למצב הזה קראנו לבנטה, המים היו קרים כמו בים הצפוני, אולי יותר, ובהירים, כמעט שקופים, משה יצא, ואפשר היה לראות בעיניו שכל ים בו הוא שוחה הוא הים הזה, או הוא משווה לים הזה, "זה לא אותו ים תיכון כמו בתל אביב, או בניס, בכלל לא, " המשכנו לקבילה, עוד עיר קיט בה גם שהינו כמה קיצים, שני המקומות נהיו מן היקרים בהם נופשים התיירים האירופאים, בעיקר מספרד ומצרפת, אחר כך הלכנו לים הישן בו אני שחיתי עם בגד ים צנוע של אז, הדומה לבגדי הים לנשים העשויים יחידה אחת, הים נקרא ריאו מרטין, אתה זוכר את ריו מרטין? "אני זוכר שהיית בא עם אמא לקחת אותנו מבית-הספר בהפסקת הצהריים, היינו נוסעים עם הסנדוויצ'ים שהיא הכינה לים וחוזרים לבית הספר בשלוש וחצי או ארבע, בית ספר אליאנס,

- לה אליאנסה,

- שבזמני כבר נקרא איתחך מרוק, אל איתחך מרוק... ומי בכלל ידע את השם הזה, כולם קראו לו לה אליאנסה, שמות כדי לכסות על הדברים, המרוקאים רצו להראות את עצמאותם ולכן החליפו את השם של האליאנס פרנסו, בית ספר שהיה קיים אפילו לפני שהגיעו הצרפתים והספרדים למרוקו, לשם מרוקאי, כאילו שזה מה שייתן להם להרגיש חופשיים, תמיד אנשים מחליפים שמות, הפולנים היהודים שהגיעו ארצה כדי להיות צברים,

טוב שמואל, אני אוהב אותו מאוד, וגם נעים לי להיות בחברתו, אפילו יותר מאשר עם משה, שלעיתים הוא מרוחק, או דוד שבקושי פותח את הפה לומר את מה שהוא חושב, תמיד כן, או לא, בדרך כלל כן, בקושי מדבר, הם כולם נפלאים ואת כולם אני אוהב, אבל סמואליטו, והוא כועס כשאני קורא לו סמואליטו, אולי אקרא לו שמואלס או שמוליק, כל הבתים שהיו לי, הבניינים, אני מסתובב בהם, בחצרות הרחבות, היו לי אולי שישים דירות, אותן הייתי משכיר, מזה חייתי, יותר מן העסקאות המסחריות שלי, הבתים היו ירושה מאבי, וחלק גם מדודים, וקרובי משפחה אחרים, גם חלק מן הבניינים היו שייכים לי ולעוד כמה בני דודים, וגם היה לי מגרש בבית-וגן בירושלים שקנה סבי, ובן דוד בישראל התעקש למכור אותו ב-1970, כמה היה שווה היום, וכמה חבל שאבי לא השקיע את כל כספו בקניית בתים בישראל ולא בעיר הנמחקה הזאת, אני מספר את כל זה כדי לספר, אבל הדברים כבר אינם חשובים לי כלל, קשה לתאר מה השנים יכולות לעשות לבני אדם, מה השנים יכולות לשנות בו, כמו חותמת שנמחקת ונמחקה עד שלא נראה בה דבר מן המלים המקוריות, וכל אחד יכול לדמיין מה היה שם כרצונו, הלכתי גם לבקר היום במחסן הגדול של אבי, הוא מוזנת, אין כאן תעשייה כלל, יש רק עוני, כמו בספרד אחרי שהיהודים עזבו אותה, הם באים מזרזים את הכול, מזיזים את הכול וכשהולכים שום דבר לא זז, לחשוב שבנשון היתה מרכז מסחרי תוסס, שבו אנשים יכלו להרויח מיליון דולר, כמו חמי דוד סגנס, המחסן שלו וגם השם "אלמנס סגנס" עדיין קיים, מחסן של חומרי בניין, היו תקופות בהן הכסף לא פסק מלזרום שם, ושאשתי שהיתה קצת עוזרת לו עם החשבונות, היתה מקבלת משכורת לפי הוד, היה פותח את הכספת, לוקח ערימה של שטרות ומוסר לה אותה, הוא גם היה פה וכותל לכל הנוקיים, ואיש לא יצא ממנו בלי תשובה למכאוביו הכלכליים, חמותי שהיתה בעצם גם בת דודה רחוקה שלי, היתה

אשה קשה, והחזיקה כמה כסף שאפשר, אך הוא לא יכל שלא לתת, הצורך הזה ולעזור עבר בירושה לחלק ניכר משמונת בניו, הצורך לתת, אשתי היתה בכלל זורקת את הכסף, היה בה צורך אובססיבי להיפטר ממנו, לבזבז אותו, וכמו כל כסף יום אחד הוא הגיע לסופו, הכסף של הבתים שמכרתי, לפעמים אני חושב שפה היה מעין המשך של תור הזהב בספרד, התקיימה כאן תרבות ענפה שכללה יהודים מוסלמים ונוצרים, הפעם היו הנוצרים מספרד אלה ששלטו, אך לא ממש שלטו, ההכרח לסחור יחד, לחיות יחד, קירב אותם אחד לשני, היהודים לא חיו בשכונות מבודדות, מן הרגע שיצאו מן החודריה, אמנם היו יותר נוצרים מסביבם מאשר מוסלמים, אך היו גם היו, הנה השכן שמולי, איברהים, הקצב, היה איש משעשע מאוד וכעסן, בכל פעם שהיה רב עם אשתו, טוב, אולי לא כל פעם, אך זה היה קורה כל חצי שנה, היה פשוט מגרש אותה, היה צועק עליה בספרדית קלוקלת "קורטה לה פפלה", שזה "אני חותך את הניירות", וחותך את הכתובה, אך כנראה שאהב אותה, כי שבועיים

שמות של כפרים ערביים, ופעם גם הציעו לדוד שיעברת שמו, רק שקצת קשה לעברת שם כמו בן זמרה, מה יותר עברי מבן זמרה, הם רצו שיעשה את שמו ליותר ישראלי, אולי זמר, זה היה פותר את כל הבעיות שלנו, אך אז היינו מרגישים עוד יותר מנותקים מעצמנו, ללא בחירה, כמו כל המרוקאים ש"עברתו" את שמותיהם, מנותקים, ואחרי שנים הם שוב רצים לשמותיהם הראשונים, סבה, סבג, אלמקייס, ולא אייל ושגב, הם רוצים אבל כבר מאוחר, עברו עשרים או שלושים שנה עם שם לא להם, על מנת להיות חלק מן החברה אך הם יודעים בתוכם שהם לא נהיו חלק ממנה, שלעולם לא יוכלו להיות חלק ממנה, שלעולם לא יוכלו להסביר לשומעיהם מה משמעות של צבע שמש שונה, מה משמעות של אויר שונה, של נוף שונה, של רוח הבאה מן הים התיכון, כן, אני יודע, גם ישראל זה הים התיכון, אך הרוח שלו שונה, רק הירח בירושלים יותר יפה מפה, אבל גם הוא שונה, ובכלל הישראלים לא מביטים לשמים, הם מפחדים לא להביט ישר בגובה האף שימא ימצאו את אלוהים, או את

ירושלים של מעלה, אנחנו, שם, הרי הבטנו לשמים, כי אם אנחנו מביטים בגובה האף אנחנו רואים אשכנזים ועוד אשכנזים שלא רואים את אפם, רואים אותם עסוקים בעניינים הקטנוניים שלהם, ביורוקרטיות, טפסים, ולהסתכל על עצמם כעל עם נאור, הם נורא עסוקים בלהיות עם נאור, מה זה משנה כמה ילדים שנהרגו פה, כמה מאות בלבנון, כמה הפצצות על ערים מצריות, הם עם נאור, הכי נאור, והכי מטומטם, כאילו שמבקשים ממדינה להיות נאורה, כאילו שזה חשוב למישהו חוץ מאשר לעצמם, אה... כל פעם שאני חושב עליהם... אתה מגיע לישראל במחשבה שאתה מגיע לעם של אנשים חכמים, אנשים כמו קיסינג'ר, ואז אתה מוצא פוליטיקאים כל כך קטנים, כל כך צרי אופקים, אנשים כל כך סגורים בעצמם, רואה חדשות ואתה רואה בהם פחות חדשות חוץ מאשר בטלוויזיה

המרוקאית, הם כל כך מרוכזים בתוך עצמם, כל כך מפחדים להביט אל העולם, כל כך רוצים שיאהבו אותם, אני, אם הייתי העולם לא הייתי מבין מה הם כל כך רצים אחרי, בכל מחיר, הנה משה יספר לך, "הם רצים אחרי הערבים כאילו שמהם תבוא הישועה, כל הסופרים האלה, עוד לא חתמו על חצי הסכם, הם רצים ומבקשים מאגודת הסופרים הירדנית שיקבלו אותם, מן המצרים כבר שנים, מן הסעודים, מתחננים שיתנו להם לדבר איתם, הם כל כך חסרי ביטחון, לא יכולים לחכות שיפנו אליהם, מה יקרה, עם שמאחוריו התנך, התלמוד, הספרות החסידי, קפאק, ועוד מאות סופרים הולכים להתחנן לכל אגודת סופרים, תאמין לי אני לא מבין אותם." גם אני לא, אבל אני כבר לא מנסה מזמן, אני מנסה להבין את בני שמואל שנהיה דוס, אותו אני מנסה להבין, איך אדם שמגיע מן הים התיכון, ממדינה ערבית, למדינה בים התיכון, מתחיל להתלבש ולהתנהג כמו מישהו שגדל בפולין, אולי זה עניין של גלגולי נשמות, או איזה הוקוס פוקוס כזה, אני לא מבין את זה, והוא בחור

או חודש מאוחר יותר-היה שב אליה והיו מתחננים, הם עשו את זה לפחות שש פעמים בזמן שהיו דיירי, הוא גם קנה ממני את הדירה לפני שנסעתי, אך גם הוא הלך מכאן, כנראה לקובלנקה או לרבת, שם נמצא מעט הכסף שיש למדינה הזאת עדיין לתת, היתה כאן תרבות, היו כאן חיים, היתה כאן קהילה יהודית, קהילה פלורליסטית, היה כאן הכול ועכשיו אין כלום, מי אשם בזה? הקולוניסטים, הערבים שלא מתקנים שום דבר שנשבר, שיטת המשטר המלוכנית שלמדה הרבה מן הפאשיזם האירופאי, למדה מאירופה בעיקר איך לרכא עם שלם, העשירים שלא מוכנים להעלות את רמת הלימודים של העניים, הרי זו מדינה נפלאה, מדינה עם ים, עם טבע פראי, עם אוצרות לרוב, עם חקלאות, אקלים נוח, משהו כמו צרפת, אז למה לא כמו צרפת, למה אנשים לא מוכנים למות כאן למען דמוקרטיה ולמען העתיד של עם, כפי שמתו הצרפתים, כמו המהפכות של רוסיה, או אולי הם כן מוכנים, רק שבאמצעים הטכנולוגיים של היום, גם הם יבוא מערבי למדינות אלה, קשה הרבה יותר לארגן מרד נגד שיטת משטר רודנית, אני לא יודע למה אני כותב את זה, אולי נוח לאנשים להיות עניים, מי אומר שהכסף עושה את האושר, הם נראים, כל הילדים האלה המתקבצים מחוץ למלונות בטנג'יר וליד המוניות וליד כל תייר, הם נראים לי הרבה יותר מאושרים מן הילדים המכוסים בתוך עצמם בלונדון או בפריז, אם בכלל אתה רואה אותם, כי בלונדון ובפריז אתה כבר לא רואה ילדים, לא תינוקות ולא נשים בהריון, פעם הייתי בפריז משך חודש שלם ורק אחרי עשרים ואחד יום, ליד הקונקורד, ביום ראשון, ראיתי אם עם שני ילדי, ופתאום הבנתי כמה המראה הזה היה חסר, כמה המראה הזה שכל כך התרגלתי אליו כאן או בישראל, של ילדים, של עצלות, של תינוקות, היה חסר לי, איפה החיים, הדור הבא, הם אולי לא צריכים אותי, האירופאים, הם רוצים הכול לעצמם ואחריהם המבול האטומי, אולי ההתקדמות הזאת אינה אלא אחיות עיניים, החומר עושה אותך נזק יותר ויותר לעוד חומר, זה נשמע לי יותר כמו מכתב של משה, הילדים משפיעים עלינו, הוא מזכיר לי לעיתים את המשפט שהייתי מצטט לו משל ברנרד שאו "בנים אבות לאבות", אני רואה אותו ואני חושב עליו כשהיה קטן, מחפש תמיד משהו, את הנעליים, את המשקפיים, ונזכר תמיד במרצ'לו מסטריואני אומר "כשהם קטנים אנחנו רואים אותם גדולים וכשהם גדולים אנחנו רואים אותם קטנים", במיוחד בבית הזה הם תמיד הילדים הרצים, דוד שמקבל תמיד מכות במצחו, נכנס בכל מקום, שלוש או ארבע פעמים היינו בבית חולים, ומשה מחפש משהו, או בהתקפת אסטמה, בלילה, בדיוק כאן, עם אמו, היא מפחדת שהוא יחנק, שעתיים שלוש, ואחר כך הולך לישון, או את מרסדס, שהיתה כועסת כשהייתי שר למשה או לדוד את השירים ששרתי לה כי אלה היו השירים שלה, פרטיים, שירים לה ולא לאחרים, אולי תמיד הרגישה כמו בת בכורה שלוקחים ממנה הכול, או לפחות לא את שיריה, לא את אבא שלה, אם אמה הרי הלכה ישירות לבנים הזכרים, לקטנים יותר, והבת היתה מעין טעות בדרך לבן, אחר כך אשתי היתה אולי הפמיניסטית הראשונה כאן, כשיצאה לעבוד, אמנם אצל אביה, ואמנם יום בשבוע, אך זו היתה מהפכה במושגים של 1960, אחר כך בישראל הסתדרה יפה, יותר טוב ממני, אולי החברה שם התאימה לה יותר, אני חוזר וחושב על ילדי, על נכדי, ושואל את עצמי, מה הם יידעו, מה הם יעבירו הלאה, על העבר הנפלא הזה, לאן הולך העבר הזה אחרי שאני שוכח אותו, לשומקום, לקבר, מה נכדי יזכרו, הנכדה הגדולה לפעמים היתה מספרת לי שהיא חלמה על הבית שלי, דמיינה אותו וזה נראה לה מאוד מזור, ולי כל דבר חוץ מביתי נראה מזור, הרי זה לא סתם בית, זה הבית שבנה אבי, יום יום, ואז לקח שנתיים ואפילו יותר לבנות אותו, אני זוכר אותו חוזר הביתה ואומר, עוד מעט נעבור לאנסנצ'יה, ונעזוב את הבית הקטן של החודרריה, נעבור לעיר הגדולה, נעבור למקום של העשירים, הייתי אולי בן חמש, האם זה הזיכרון הראשון שלי? לא, הזיכרון הראשון שלי נמצא לפני לידתי, זוהי מגפת הכולירה שחיסלה יותר ממחצית האנשים העיר, שש שנים לפני לידתי,

1911, הזיכרון שלי הוא אנשים שהולכים לבית הקברות, רזים, יודעים שמגיעים למותם, וחופרים בכוחות עצמם בור כדי שיוכלו להיות קבורים, אנשים עשירים ועניים, כי לא היה מי שיקבור אותם, אבי איבד שני אחים בשנים האלה, וכן הסיפור על החדר של סבי שנשמעה ממנו צעקה, ולא נכנס אליו שנים, אני יכול לראות את הדברים האלה במו עיני, ואחר כך, בגיל שנתיים, אני זוכר את אבי חוזר מן החדר שבו אירעה לאמי הפלה, משהו נורא קרה, היא בסדר לפחות, אומר אבי, קירח כבר בכל ראשו, ולי אין אה, מחזה שיחזור על עצמו שמונה פעמים נוספות, לי אין אה, לכולם יש אה ולי אין אה, אך אמי עדיין בחיים, אולי יהיה לי אה בשנה הבאה, כמו בשנה אותה, אני בטוח בזה, כי כל אחיותיה עברו את גיל השמונים וחמש, ורק היא מתה בגיל שישים ושתיים, ואז היה אסור לי להיכנס לחדר לראות אותה, רק ידעתי שמהו נורא קרה, היו עוזרות, ומשרתת, והמיילדת, והרופא, הרופא הוא האיש שתמיד מגיע ברגעים נוראים, שנים מאוחר יותר הוא יגיע כדי לומר שבני חולה ואין שום סיכוי להצילו, שנים מאוחר יותר הוא יבוא להודיע לי על מות אשתי, על מות בני, על מות אבי, אותו רופא, אותן פנים, אותם מבטים כאילו מבינים, אך איך איש שיוכל להבין את חברו, איך אדם יכול להבין זר כשאינו מבין אפילו את בניו, את צאצאיו, הוא לא יכול, אני זוכר אחר כך את "יגדיל תורה", זה היה גן הילדים אליו היינו הולכים לפני האליאנסה, מגיל שלוש עד חמש, מדקלמים ללא סוף פסוקים, ושם גם למדתי את האותיות הראשונות, אותיות בעברית, לפני הספרדית ולפני הצרפתית, העברית הבלתי מובנת, המדוקלמת בבית הכנסת ללא סוף, אחר כך בישראל להבין ואז לראות שכל האותיות איבדו את קסמן, כי כאן האותיות היו עשויות מאש, כל אות היתה לה משמעות אינסופית שהמצאתי עם השנים, זה היה אש בתוך זהב, אך משהבנתי את המלים של הפילה האותיות נעשו חול, חול הים, והחול היה מתפור בתוך עיני ומונע ממני לקרוא אותן, מונע ממני לראות את הקסם שבהן, היו כמה משפטים שידעתי והייתי מצטט אותם באהבה, אני זוכר את "רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום", הייתי מדקלם את המשפט הזה בעברית ואחר כך מסביר אותו בספרדית, מלא גאווה, על כך שידעתי כמה פסוקים מן התנ"ך וגם הבנתי אותם, "רבות מחשבות", אולי המוטו של חיי, כמה חשבתי וכמה חלמתי ובעצם תמיד הייתי תוצאה של הנסיבות, למדתי לקבל את היותי בן יחיד, ואת חוסר יכולתי לעזוב את הורי, גם כשהוצע לי לעבוד במשרד החוץ הספרדי במדריד, על ידי משהו שפגשתי כאן כבר והוקסם מיכולת הניתוח שלי, לא יכולתי ללכת, אמי בכתה, על מר גורלה, על בנה היחיד, על הפלותיה, היא הזכירה את סבי שהיה נוסע לברזיל וחוזר, אבי סיפר לי אז על נסיעתו המיועדת לארצות הברית, הנסיעה שלא התקיימה, לאחר שהציעו לו שותפות בחברת "בלק אנד דקר" בראשית דרכה והוא עמד עם מוודותיו ליד דלת ביתו, ואז התחילו אמו ואשתו לבכות, על אף שהתכונן היה שיבואו לאחר תקופת-ניסיון של שישה חודשים, אבל אז המקומות היו רחוקים מאוד, קליפורניה היתה הירח, הרבה שנים חשבתי על כמה הייתי יכול להיות עשיר היום לו קיבלתי את הצעות שהוצעו לי, לו אבי היה נוסע לארצות הברית, או להולנד, מי יודע, חשבתי על העושר שהיה יכול להיות שלי, והייתי גם אוכל את עצמי על ההחמצה הגדולה, והיום, היום זה נראה לי כל כך לא חשוב, אולי מה שהיה חסר לי זה היה להיות כאן, ההתעסקות בהחמצות האלה לא היו אלא געגועים לביתי, כמו שאולי הגיסים שלי שכל כך התעשרו במדריד היו חייבים להתנאות כל כך בכסף החדש כדי לכסות על הגעגועים להרים הנפלאים המשתקפים מחלונני, לבתים בו רצו במסדרונות עם אחיהם, לבית בו נולדו ילדיהם, לרחוב בו טיילו לראשונה עם אהבתם הגדולה, לרחוב בו ראו את בנם הבכור הולך לבדו לראשונה, למקום בו קברו את אביהם, האם על כל זה אפשר לכסות בכסף, בבתיים יוקרתיים, בברכות-שחיה ובמגרשי-טניס, מי יוכל לכסות על זכרונות כאלה, מה יכול לכסות על זכרונות כאלה, הם התפורזו לכל עבר, לספרד,

חגית בת-אליעזר

אהבה ואבן

■ זה היה בחורף עצירת הגשמים

שָׂרַב יוֹמֵי הַזֶּה אוֹתָהּ
וְאִזּוֹ הוֹפְעֵת בְּפָנַי -

נִפְלֵא מִכָּל תַּעֲתוּעֵי הַדְּמִיוֹן
אֵךְ הַגֶּשֶׁם לֹא בָּא

כְּמוֹ שְׁנֵי עֲנָנֵי תְּשׁוּקָה
בְּמִרְחָק נִחְשֵׁי בְּרָקִים

עַל סֶף הַהֶתְגַּשְּׁמוֹת

■ אֶהְבֵּת אוֹתִי?

אֵינְנִי בְּטוֹחָה

אֲבָל כִּפְדֵת וְהַעֲרַכְתְּ אוֹתִי
וְרֵאִיתְּ בִּי חֲכָמָה וְטוֹב

לוֹ הִיָּה לִי הַגְּבֵהָ שְׁלֶךְ
הַיִּיטִי מְכֻנָּת אֶת הַתְּנוּעָה

אֲשֶׁה גְבוּהָ בְּשַׁחֲרֹר

עוֹמְדַת בְּמִרְכּוֹ הַצְּמַת

עוֹצֵרַת אֶת הַתְּנוּעָה

וְנוֹתְנַת לְאִמְבּוּלָנְס לְעֵבֹר

אִמְבּוּלָנְס - הָאוֹטוֹ הַלָּבָן שֶׁל הַתְּקוּהָ

לֹא יִדְעֵתִי שֶׁהֵמוֹת

הוּא שְׁכֵנִי הַקְּרוֹב

■ הַפְּעַע הַנְּטוּעַ בִּי

פּוֹרַח וְרֹדֵם

נְסִיתִי לְגִנוֹב אוֹר לְשִׁנְיִנוּ

מֵאֵל הָאֶהָבוֹת הַקְּשׁוֹת

אֶתָּה אֵינְךָ

וְעֵיט הַנְּעֻגוּעַ מְנַקֵּךְ בְּפַעְעֵי

לִילָה וְיוֹם

■ דַּקְתִּי שְׁקֵט

מִקְשִׁיבָה

למדריד ולברצלונה, למלגה, לסאוטה הקרובה, הם נסעו לפריז, למרסיי ולניס, לקרקס, לגני יורק, הם נסעו לירושלים, לתל אביב, לנתניה ולאשדוד, אבל הייתי מזכיר להם את המלה בנשון והם כולם הגיבו בצורה מוזרה, מי כמבטל את עברו, מי כמקונן, מי כנוכר בדברים נפלאים, בסודות מופלאים שאיש אינו יודע, מי כנוכר בעוניו הגדול כאן ובפשטות שבחיים אלה, מי כנוכר בעושרו. אצל כולם היה מעין מקום בלתי נשכח, מבט שלא יפסיק להתבונן בהם כל חייהם, מבט של אם, של סבתא, מבט של בת או של ידד שהשאירו כאן, מבט של הבנה ושל חמלה, מבט של אושר, מבט של מלאות שאין לה סוף. כי אל תבין אותי לא נכון, נכדי שאולי קורא את זה עכשיו, אל תבין אותי לא נכון, החיים כאן לא היו קלים, הקשרים לא היו נטולי מתחים קשים, היו גם מלחמות, בעיקר מלחמת האזרחים הספרדית, שמאוד הורגשו כאן, מלחמת העולם ומלחמת השחרור המרוקאית, היה פחד תמיד שהמלך ימות ויהרגו את כולנו, היה פחד שהספרדים יתנהגו כמו בעבר, היה פחד, לא תמיד דיברנו עליו ולא תמיד היה איתנו, אך היה צל של גלות בכל צעדינו, אך כל הפחד הזה לא יכול היה לכסות ואף סייע להרגשת האחדות והשייכות שהיתה מנת חלקנו, שייכות לעם היהודי, אך גם לספרדים החדשים שהגיעו ושאת שפתם למדנו מהר מאוד, בהתחלה הם צחקו על הלדינו שבפינו, ואנחנו היינו אומרים להם שזו הספרדית של סרוונטס, אך מהר מאוד היינו מדברים ספרדית טוב מהם, רוצים להוכיח את יכולתנו, וזה לא היה קשה במיוחד לעבור מלדינו לקסטיינו, הם לפעמים אפילו צוחקים על האנדלוסים, ועל הספרדית שלהם, ובטח על כל הדרום-אמריקאים, שהם בכלל לא יודעים ספרדית לטעמם, הרגשנו שייכות אליהם, כמו בן דוד רחוק שבא לבקר, היתה גם איזו שפת סימנים שידענו, על אף ארבע מאות שנות הניתוק בינינו, הרי אני מניח שלפחות עשרים אחוז מן הספרדים שהגיעו היו צאצאים של מרנוס, אם ניקח בחשבון שעשרה עד עשרים אחוז מן האוכלוסיה בספרד שלפני הגירוש היו יהודים, ושבים מהם התנצרו בשלבים אלה או אחרים, בזמן האחרון כשאני הולך לספרד ואני אומר לאנשים שאני מישראל, הם מנסים כולם להוכיח לי שאבא שלהם או סבא שלהם היה נקרא בכפר שלהם היהודי, הם מביאים כהוכחה את אפס, וזה לטעמם מאוד משכנע, ואני מאמין שרבים מהם צודקים, אך זה מצחיק שהם מתגאים בוה, יום אחד עוד יתגירו מיליון או שני מיליון ספרדים, זה נראה לי מאוד הגיוני, כי גם חמש מאות שנה לא מספיקות כדי למחוק את היהדות של מישוהו, זה מזכיר לי את היהודים שלנו בישראל, את הרצון שלהם להיות כמו כולם, את הרצון לשכנע את כולם שרק בכך טמון הפתרון ליהדות, להפסיק להיות יהודים ולהתחיל להיות ישראלים, כאילו שהדבר הזה בכלל אפשרי, כאילו שמאות שנים יספיקו לעשות את זה, אפשר אולי להתנצר, להתאסלם, ואולי הנכדים ישכחו, כמו שזה קרה בכל ההיסטוריה, אך ברגע שאתה אומר יהודי, איכשהו זה יחזור כמו בומרנג, כמו הנין של טרוצקי שהתגיר ועבר לגור בקריית ארבע, או אלפי יהודים מתבוללים שנכדיהם הגיעו לשיבות, אבל גם היהודים של השיבות האלה ושל סמואל, גם הם נוקטים בגישה שלהיות יהודי זה ניגוד מוחלט להיות שייך לעולם, אחד שם את הקיר מצד אחד והשני שם את הקיר מצד שני, כמו הגרמני היהודי שלי שלימדתי אותו שנתיים ספרדית כאן והוא לא הצליח לדבר, להפסיק להרגיש גרמני, כל אחד הוא ענף ושייך לעץ ללא סיכוי להימלט ממנו, תמיד שאלתי את עצמי מה זה האדם הוא עץ השדה, עץ השדה ממש, ולא כתוב שהוא כמו עץ השדה, האדם הוא עץ ועץ בעצם לא יכול לזון ממקומו מבלי להיפגע, ובכל זאת עדיין אין לי תשובה על זה שהאדם הוא עץ השדה, אבל היהודים של ישראל לא היו כמו היהודים כאן, כמה שניסיתי למצוא קוי דמיון ביניהם נכשלת, רק שהיהודים אין כבר כאן, הם בכל מקום חוץ מאשר כאן, מתגעגעים ומחפשים את מקומם בשדה בו העץ שלהם אינו מסוגל לצמות, או שהוא מצמיח פירות חסרי טעם ויפים, מקום בו האדמה פוריה רק לעצים אחרים, הם מסתובבים בעולם והעולם מסתובב איתם אך הם רחוקים מן האדמה.

כָּאן הִיָּתָה
תְּנוּעַת שְׁפָתַיִם
יָדַיִם בְּהַתְּפַתְלָן
הַמִּית תְּקוּוֹת בְּהִירוֹת

מְשַׁמְרַת רָגַע
פָּרַח בֵּין דְּפֵי סֶפֶר הַיָּמִים

הַיָּם.

עוֹמְדַת בְּרוּחַ
אֶל הַקֶּבֶר

אֶהְבֵּהּ וְאֶבֶן

■ קְרוּם אֲדָמָה דַּק
מִפְּרִיד בֵּינֵינוּ

וְאֶתָּה מִתְּחַתִּיו

מִתְּחַת

לְקוֹ הַמִּינִימוּם
שֶׁל הָאֲפֹשְׁרִי

■ אֲנִי מְרַגֵּשָׁה

כְּמוֹ בְּשִׁיר הָאֲחֵרוֹן
אִזּוֹ מֵתָר לִי

אֲנִי שׁוֹבֵרַת

אֶת הַכְּלָיִם

הַחֲקִים

הַכְּלָלִים

וְדוֹרְכַת יַחְפָּה

עַל הַשְּׁבָרִים

הַקְּרָעִים

עַל הַתְּפָרִים הַנִּפְרָמִים

וְאוֹמְרַת רַק זֹאת:

לְעוֹלָם לֹא אֶשְׁבַּע מִמָּךְ

לְעוֹלָם

לֹא אֶחְדַּל מֵאֶהְבֵתִי אֵלֶיךָ